

Türkçe Zarf Tümceciklerinde Özne Konumu* *The Subject Position in the Adverbial Clauses*

Özgür Aydın**

Özet

Bu çalışmada, Türkçe zarf tümceciklerinin özne konumlarının uyum özelliklerine göre nasıl biçimlendiği, bu tümceciklerin özne konumunda ne tür boş kategoriler bulunabileceği ve özellikleri ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, kuramsal araçlarla elde edilen bulguları dil öğretimi alanına uygulama doğrultusunda sunmak, böylece öğretimde zarf tümceciklerinin özne konumlarına ilişkin ne tür ilke bilgilerinin verilmesi gerektiğini belirlemektir.

Anahtar sözcükler: zarf tümceciği, eklenti tümceciği, boş ulamlar, ADIL, *adil*, özne konumu, uyum

Abstract

This study focuses on the subject position of adverbial clauses and how it is formed with respect to the agreement features. The possible empty categories in subject position and their features are also presented. Discussing the subject position and its features, I want to underline the possible difficulties that language learners may face in the learning of adverbial clauses in Turkish and provide basic principles for teaching them.

Key words: adverbial clause, adjunct clause, empty categories, PRO, pro, subject position, agreement

* Konuyla ilgili ilk düşünsel destekleri veren ve düzeltmeler yapan N.Engin Uzun'a, yazının müsveddelerini okuyarak görüşler belirten Leyla Uzun'a, Zeynep Erk Emeksiz'e teşekkür ederim.

** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dilbilim Bölümü ve Duisburg-Essen Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü öğretim görevlisi, aydin@humanity.ankara.edu.tr

1. Giriş

İkinci dil olarak Türkçe öğreniminde, zarf tümceciklerinin özne konumlarında ne tür öğelerin yer alması gerektiği konusunda öğrenim güçlükleri olduğu çeşitli çalışmalarda saptanmıştır (ör. Çiçek, 1994; Hengirmen, 1994). (1)deki öğrenen yanlışlarını ve (2)deki tümceleri inceleyelim.

- (1) a. *[*Ben* evden çıkararak] annem bulaşık yıkıyordu
b. *[*Çocuk* gelerek] büyük bir gürültü oldu
Çiçek (1994:114)'ten
- (2) a. Ben [__evden çıkararak] çok iyi bir karar aldığımı sonradan anladım
b. Çocuk [__ gelerek] hiç de iyi yapmamıştı

(1)deki örneklerde, öğrenenlerin (2)deki boş kategoriler yerine *ben*, *çocuk* gibi sözlüksel özneleri kullandıkları görülmektedir. Oysa, sözlüksel özneye izin veren tümceler, uyum özellikleri bakımından (2)deki *-ArAk* zarflaştırıcısına benzeyen *-IncA* eki ile oluşturulmuş (3)teki türde tümceciklerdir.

- (3) a. [*Ben* evden çıkınca] annem bulaşıklarını yıkadı
b. [*Çocuk* gelince] büyük bir gürültü oldu

Öğrenenlerin, sadece hangi durumlarda sözlüksel öznelerin, hangi durumlarda boş kategorilerin bulunacağına yönelik bilgileri değil, aynı zamanda özne konumundaki boş kategorilerin özelliklerine ilişkin bilgileri de öğrenmeleri gerekmektedir. (4)teki öğrenen yanlışları *-Ip* ekiyle ilgili olarak öğrenenlerin boş kategoriyi kullandıklarını, ancak boş kategorinin özellikleri hakkındaki bilgiye ulaşamadıklarını göstermektedir. Oysa, aynı tümcelerin *-ken* ekiyle oluşturulmuş biçimleri düzgündür (bkz.(5)).

- (4) a. *[__ onunla konuşup] telefon çaldı
b. *[__ geçen yıl Antalya'ya gidip] hava çok güzeldi
Çiçek (1994:113)'ten
- (5) a. [__ onunla konuşurken] telefon çaldı
b. [__ geçen yıl Antalya'ya giderken] hava çok güzeldi

Sadece uyum ögesinin bulunmadığı zarflaştırıcılarda değil, uyum ögesinin bulunduğu zarflaştırıcılarda da benzer görünüm söz konusudur. Örneğin, (6)da özne konumunda boş kategori ya da sözlüksel bir öğe bulunabilirken (7)de özne konumunda sadece boş kategorinin bulunabileceği görülmektedir:

- (6) a. Hırsız [__ içeriye girdiğinde] beni gördü
b. Hırsız [*ben* içeriye girdiğimde] çoktan kaçmıştı
- (7) a. Hırsız [__ parayı aldığı gibi] kaçtı
b. *Hırsız [*ben* parayı aldığım gibi] kaçtı

Bu çalışmada, (1)-(7) arasında sergilenen görünümlemler ele alınarak zarf tümceciklerinin özne konumlarının [\pm uyum] özelliklerine göre nasıl biçimlendiği, zarflaştırıcıların zarf tümceciklerinin özne konumundaki boş kategorilere göre nasıl sınıflandırılacağı değerlendirilecektir¹. Çalışmada amaçlanan, elde edilen bulgulardan hareketle kuramsal bir düzenleme iddiasında bulunmak değil, kuramsal araçlarla elde edilen bulguları dil öğretimi alanına uygulama doğrultusunda sunmak, böylece öğretimde zarf tümceciklerinin özne konumlarına ilişkin ne tür ilke bilgilerinin verilmesi gerektiğini belirlemektir. Çalışmada öncelikle söz konusu belirlemelere temel olacak kuramsal araçlar tanıtılacak, zarf tümceciklerine ilişkin kimi görünümlemler ve özne konumundaki boş kategoriler üzerinde kısaca durulacaktır. Daha sonraki bölümlerde de söz konusu kuramsal araçlar çerçevesinde zarflaştırıcılar özne konumları bakımından değerlendirilecektir.

2. Kavramsal çerçeve

2.1 Zarf tümceciklerinin genel görünümü

İlkeler ve Değiştirgenler Kuramında eylemlerin sözdizimsel yapı içinde birlikte yer aldığı diğer kategorilere yönelik seçimlerden biri **üye yapısı** ile ilgilidir. Buna göre eylemler, belirli sayıda **üyeyi** gerektirmekte ve bu üyelere belirli **roller** yüklemektedir. (8)de Türkçe *gör-* eyleminin, **içsel üyesine** KONU rolünü, **dışsal üyesine** de EDİCİ rolünü yüklediği görülmektedir. (9)da ise üye yapısındaki ekleme ve çıkarmaların –tümce sınırları içinde- bozukluğa neden olduğu gösterilmektedir.

- (8) Ali kitabı gördü
EDİCİ KONU
- (9) a. *Ali gördü
b. *Ali kitabı ev gördü

Tümcelerde (10)daki gibi, üye konumunda bulunmayan ama aynı zamanda eylem tarafından rol de yüklenmemiş olan öğeler ve (11)deki gibi, yine üye konumunda bulunmayan ama bu kez eylem tarafından belirli bir rolün yüklendiği öğeler görülebilmektedir. Üye konumunda bulunmayan, sözdizimsel yapıda da seçimlik olan bu tür öğeler öbek yapıya eklenme yoluyla girmiş olan **eklentiler**dir².

- (10) Ali kitabı *dün* gördü
EDİCİ KONU ---
- (11) Ali kitabı *kitapçıda* gördü
EDİCİ KONU YER

¹ Zarf tümceciklerinin özne konumundaki boş kategorilere göre zarflaştırıcıların nasıl sınıflandırılacağı konusundaki ilk örnekler Aydın (2001)'de sunulmuştur.

² Rol Kuramının Türkçedeki görünümüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Uzun (2000:97-119).

Burada bizi ilgilendiren, eylemin bir üyesinin ya da tümcedeki bir eklentinin tümcesel de olabileceği konusudur. Eylemin üye olarak tümcesel bir yapı alması durumunda, yani bir tümceciğin bir üye konumuna yerleşmesi durumunda (12)deki gibi **ad tümcecikleri**; tümceciğin eklenti üyesine yerleşmesi durumunda da, (13)teki gibi, **zarf tümcecikleri** (diğer bir adıyla **eklenli tümcecikleri**) oluşmaktadır.

(12) Ali [senin okula geldiğini] gördü
EDİCİ KONU

(13) Ali kitabı [Ayşe sınıfa getirince] gördü
EDİCİ KONU ---

2.2 Özne konumunda boş kategoriler

Yukarıda, eylemlerin belirli sayıda üye gerektirdiğini, üye ekleme ve çıkarmaların da bozukluğa neden olduğunu belirttik. (8) ve (9) için geçerli olabilecek bu açıklamalar ilk bakışta (14a)daki tümceyi açıklamıyor gibi görünse de dilbilgisi kitaplarında “gizli özne”, dilbilim alanyazınında da **küçük adıl** (“adıl” olarak yazılır) olarak adlandırılan boş kategorinin, EDİCİ üyesinin yerini doldurduğu (14b)de görülmektedir.

(14) a. Kitabı okudu
b. *adıl* kitabı okudu
EDİCİ KONU

Türkçede *adıl* görünüşleri anatümceler ile sınırlı değildir. Tümceciklerin özne konumlarında da *adıl* görülebilmektedir:

(15) a. Ali [senin kitabı okumanı] istiyor
b. Ali [*adıl* kitabı okumanı] istiyor

(14b) ve (15b)de bir boş kategori olarak sunulan *adıl*la ilgili önemli bir özellik, yerinin sözlüksel bir öğeyle doldurulabilmesidir: *O kitabı okudu, [senin kitabı okumanı]*. Yani, *adıl*da gizlilik zorunlu değil, seçimlidir. Oysa bir başka boş kategoride gizliliğin zorunlu olduğu görülmektedir:

(16) a. Ali [__ kitabı okumayı] istiyor
b. *Ali [*sen* kitabı okumayı] istiyor

Oku- eyleminin EDİCİ ve KONU rollerinde iki üyesi bulunduğu göre, (16a)daki tümcecikte farklı türde bir gizli öznenin var olduğu açıktır. Alanyazınında bu tür boş kategoriler **büyük adıl** (“ADIL” olarak yazılır) olarak adlandırılmaktadır. (16a)da da görüldüğü gibi, ADIL üsttümcenin öznesine bağlanmakta, üsttümcenin öznesi tarafından denetlenmektedir. (17)deki örnekte gözlenen bir başka denetlemede ise ADILın üsttümcenin öznesine bağlanmadığı, soyut olarak denetlendiği gözlenmektedir.

- (16a') Ali_i [ADIL_i kitabı okumayı] istiyor
(17) [ADIL_{soy} kitap okumak] herkes için faydalıdır

(16a') ve (15b') tümceleri incelendiğinde ADIL/*adıl* ayrımının belirleyicisinin tümceciğin yüklemde bulunan uyum kategorisi³ olduğu görülmektedir:

- (16a') Ali [ADIL kitabı okuma-yı] istiyor [-uyum]
(15b') Ali [*adıl* kitabı okuma-n-ı] istiyor [+uyum]

Öyleyse, yukarıdaki örnekler çerçevesinde, yüklemi [+uyum] özelliği taşıyan tümce(cik)lerin özne konumlarında *adıl* ya da sözlüksel bir öge, yüklemi [-uyum] özelliği taşıyan tümce(cik)lerin özne konumlarında da ADIL bulunması gerektiğini söyleyebiliriz.

3. Zarf tümceciklerinin özne konumları

Gördüğümüz gibi, uyum kategorisi tümceciğin özne konumundaki boş kategorinin niteliği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Zarf tümcecikleri [\pm uyum] özellikleri bakımından incelendiğinde, uyum ögesinin bulunmadığı [-uyum] özellikli zarf tümcecikleri (bkz.(18)) ve uyum ögesinin bulunduğu [+uyum] özellikli zarf tümcecikleri (bkz.(19)) ayrımı yapılabilmektedir.

- (18) Ayşe [ADIL kitap okuyarak] uzaklaştı
(19) Ayşe [*adıl* içeriye girdiğim^{de}] uyuyordu

Bu ayrım çerçevesinde, zarf tümceciğinin yüklemde bulunan zarflaştırıcıları uyum kategorisi altında sınıflandıralım.

³ Türkçede yüklemcil ögeler üzerinde bulunan uyum, eylemcil uyum ve adcıl uyum olarak iki türde ele alınmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Kornfilt, 1984:41; Uzun, 2000:154). Eylemcil uyum, özne konumundaki AÖlere yalın durum yüklerken, adcıl uyum tamlayan durumu yüklemektedir:

- (i) *Biz* kitabı okudu-*k*
(ii) Ali [*biz-im* kitabı okuma-*mız-ı*] istedi.

Eylemcil uyum ve adcıl uyum biçimbirimleri şunlardır:

	<i>eylemcil uyum</i>	<i>adcıl uyum</i>
1TK	-m /-Im	-(I)m
2TK	-n/ -sIn	-(I)n
3TK	-Ø	-(s)I
1ÇK	-k/ -Iz /-Im	-(I)mIz
2ÇK	-(I)nIz / -sInIz	-(I)nIz
3ÇK	-IAr	-IArI

3.1 [-uyum] özellikli zarflaştırıcılarda özne konumu

Zarf tümceciklerinin özne konumlarında ADIL görünümlerini belirleyebilmek için [-uyum] özellikli zarflaştırıcılara bakmak gerekir. Bu türden zarflaştırıcıları şöyle sıralayabiliriz:

- (20) *-(I/A)r..-mAz, -A..-A, -AcAk gibi, -AcAk kadar, -AcAk yerde, -All, -AnA kadar, -ArAk, -AsIyA, -AsIyA kadar, -CAsInA, -DIkçA, -DIktAn sonra, -InCA, -IncAyA kadar, -Ip, -ken, -mAdAn, -mAdAn önce, -mAk için, -mAkIA, -mAkIA birlikte, -mAkSIzIn, -mAktAnsA*

Özne konumunda ADILın bulunduğu durumlarda, ADIL üsttümecenin öznesi ile eşgönderimli olmakta ve bu tümceciklerde ADIL yerine sözlüksel özneye izin verilmemektedir (bkz.(21)). (1)deki öğrenen yanlışlarına geri dönecek olursak, tıpkı (21b)deki gibi, (1)deki yanlışlarda da sözlüksel öznenin bulunmasının bozukluğa yol açtığı görülmektedir.

- (21) a. Erkin_i [ADIL_i şarkı söyleyerek] yemek yapıyor
b. *Erkin [ben şarkı söyleyerek] yemek yapıyor

Aslında bu türden öğrenen yanlışlarının altında yatan, Türkçede kimi zarflaştırıcılarda ADILın yanı sıra sözlüksel öznelere de izin verilmesiyle ilgili olmalıdır. (21)deki karşıtlığın tersine, (22)de sözlüksel öznenin bulunduğu tümcenin dilbilgisel olduğu gözlenmektedir.

- (22) a. Erkin_i [ADIL_i okulu bittirince] işe başladı
b. Erkin [biz odaya gidince] televizyonu açmış

Öyleyse, (21)-(22) karşıtlığı çerçevesinde [-uyum] özellikli zarflaştırıcıları ikiye ayırmamız gerekecektir:

- (23) [+ADIL]-türü zarflaştırıcılar (*arak*-türü zarflaştırıcılar)
Bu tür zarflaştırıcılarda sadece ADILA izin verilmektedir (bkz.(21))
-A..-A, -AcAk gibi, -AcAk kadar, -AcAk yerde, -ArAk, -AsIyA, -CAsInA, -Ip, -mAdAn, -mAk için, -mAkIA, -mAkIA birlikte, -mAkSIzIn, -mAktAnsA

- (24) [\pm ADIL]-türü zarflaştırıcılar (*inca*-türü zarflaştırıcılar)
Bu tür zarflaştırıcılarda ADILA ya da sözlüksel özneye izin verilmektedir (bkz.(22))
-All, -AnA kadar, -AsIyA kadar, -DIkçA, -DIktAn sonra, -InCA, -IncAyA kadar, -(I/A)r..-mAz, -ken, -mAdAn önce

Burada, (4)teki öğrenen yanlışlarına geri dönecek olursak, bu tümcelerde ADIL üsttümecenin öznesi tarafından denetlenmediği için, bir başka deyişle ADIL ile

üsttümcenin öznesi eşgönderimli olmadığı için tümcelerin bozuk olduğunu söyleyebiliriz. Oysa, [\pm ADIL]-türü zarflaştırıcılarda ADIL ile üsttümcenin öznesinin eşgönderimli olmadığı, dolayısıyla soyut olarak da denetlenebildiği gözlenmektedir (bkz. (25)).

- (4') a. *[ADIL_i onunla konuşup] telefon_j çaldı
b. *[ADIL_i geçen yıl Antalya'ya gidip] hava_j çok güzeldi

- (25) a. [ADIL_{soy} onunla konuşurken] telefon çaldı
b. [ADIL_{soy} geçen yıl Antalya'ya giderken] hava çok güzeldi

ADILın denetlenme türüyle ilgili bu tür ayrımlar, Türkçe öğreniminde kimi tümcelere ilişkin farklı okuma görünümlerinin açıklanmasına da yardımcı olabilmektedir. Örneğin, *Ali seni ders çalışırken görmüş* tümcesinde ders çalışanın Ali, sen ya da bir başkası olma olasılığı vardır. Öyleyse, bu tümcede ders çalışanın Ali ya da sen olma yorumu ADILın hem özne tarafından hem nesne tarafından seçimli olarak denetlenebilmesi olgusuyla açıklanabilir. Ders çalışanın bir başkası olma yorumu ise denetlenenin soyut olarak yapıldığını göstermektedir:

- (26) Ali_i seni_j [ADIL_{soy} /ADIL_{ij} ders çalışırken] görmüş

(26)da olduğu gibi, olası öncüller bulunmasına karşın ADILın soyut olarak denetlenmesi durumu zarf tümceciklerine özgü görünmektedir. Örneğin, (27a)da ADIL *Ali* öncülüne bağlanabileceği gibi, soyut olarak da yorumlanabilir. Oysa (28a)daki ad tümcesinde ADIL sadece öncülüne bağlanabilmektedir. Yine, (27b)de ADILın hem soyut olarak denetlendiği hem de seçimli olarak özne ya da nesne tarafından denetlendiği görülmektedir. Oysa nesne denetimli bir eylem olan *zorla*-eylemi ile oluşturulmuş ad tümceciğinde ADILın zorunlu olarak nesneye bağlandığı gözlenmektedir (bkz. (28b)).

- (27) a. Ali_i [ADIL_{soy} /ADIL_i ders çalışırken] müziğin sesini kıstı
b. Ali_i beni_j [ADIL_{soy} /ADIL_{ij} ders çalışırken] hiçbir şeye zorlamıyor

- (28) a. Ali_i [ADIL_i ders çalışmak] istiyor
b. Ali_i beni_j [ADIL_j ders çalışmaya] zorlamıyor

Aşağıdaki örnekleri incelediğimizde, [+ADIL]-türü zarflaştırıcılar kümesi içinde ele aldığımız kimi zarflaştırıcıların sözlüksel önelere izin verdiği görülür.

- (29) a. [[*Güneş batıp*] *akşam* olunca] bütün hayvanlar yuvalarına çekilmişti
b. *adıl* [gözlerinden *yaşlar* akarak] ağlamaya devam etti

- (30) a. [*Silahlar çekilip*] *kavga* başladı
b. [Geri kalan kıymadan *köfte* yapılarak] *leziz bir yemek hazırlamak* da mümkündür
Brendemoen ve Csató (1987:134)'ten

İlk olarak (29)daki tümceleri inceleyelim. Tümceciklerin eylemlerine (*bat-*, *ak-*) bakıldığında, bu eylemlerin öznelerinin EDİCİ rolünde olmadığı, yani eylemlerin alanyazınında **etkilemeli** (ergative) eylem olarak adlandırılan eylem sınıfına girdiği görülür. (30)daki tümcelerde ise, tümceciklerin edilgen olduğu gözlenir. Brendemoen ve Csató (1987), Burzio (1981)'e dayanarak, etkilemeli eylemlerin ve edilgen eylemlerin öznelerinin Eylem Öbeği içinde kaldığını, özne konumuna taşınmadığını ileri sürmektedirler. Buna göre, tümceciklerde yatık yazılı AÖlerin (*güneş*, *yaşlar*, *silahlar*, *köfte*) içsel üye konumunda oldukları, yani yapısal nesne görünümünü sundukları söylenebilir. Aynı çizgide, Kennelly (1997)'yi izleyerek geçişsiz, varoluşsal ve edilgen eylemlerin özgül olmayan öznelerinin içsel üye oldukları iddiasını da bu örnekler desteklemektedir. (29) ve (30) örneklerinin tümünde özgül olmayan özneler eylemönü konumunda olduğu için tümceler düzgündür. Buna göre, AÖler dışsal üye olarak özne durumunda bulduklarında, tümcelerin bozuk olması beklenmelidir. Örneğin (30b) tümcesinde *köfte* AÖsü dışsal üye olarak bulunduğu, tümce içinde düzgün ama [+ADIL]-türü zarf tümceciği içinde bozuk olarak değerlendirilecektir:

- (31) a. *Köfte* geri kalan kıymadan yapıldı
b. *[*Köfte* geri kalan kıymadan yapılarak] *leziz bir yemek hazırlamak* da mümkündür

3.2 [+uyum] özellikli zarflaştırıcılarda özne konumu

Zarf tümceciklerinin özne konumlarında *adıl* görünümelerini incelemek için [+uyum] özellikli zarflaştırıcılara bakmak gerekmektedir. Bu türden zarflaştırıcıları şöyle sıralayabiliriz⁴:

- (32) *-AcAğI gibi*, *-AcAğI için*, *-AcAğI kadar*, *-AcAğI sırada*, *-AcAğI yerde*, *-AcAğI zaman*, *-AcAğInA*, *-AcAğInA göre*, *-AcAğIndAn (dolayı)*, *-DI...-All*, *-DI...-mI*, *-DIğI gibi*, *-DIğI halde*, *-DIğI için*, *-DIğI kadar*, *-DIğI sırada*, *-DIğI takdirde*, *-DIğI zaman*, *-DIğInA göre*, *-DIğInA karşı*, *-DIğIndA*, *-DIğIndAn (dolayı)*, *-DIğIndAn beri*, *-mAsI için*, *-mAsInA karşı*, *-mAsIyla birlikte*, *-sA*

⁴ [+uyum] özellikli zarf tümceciklerinde uyum, eylemcil uyum ve adıl uyum biçimlerinde görülmektedir. (32)deki zarflaştırıcılardan sadece üçünde eylemcil uyum görülmektedir: *-DI...-All*, *-DI...-mI* ve *-sA*.

- (i) Çocuk [biz geldik geleli] konuşmuyor
(ii) Çocuk [biz zili çaldık mı] koşar
(iii) Çocuk [biz gelmezsek] üzülecek

[+uyum] özellikli zarflaştırıcıların ortak bir özelliği, *adıla* ya da sözlüksel özneye izin vermesidir. Ayrıca (33b)de de görüldüğü gibi, özne konumundaki *adıl*, üsttümcenin öznesi ile eşgönderimli olabileceği gibi, başkasına da gönderimi olabilmektedir. Bununla birlikte, tümcecikteki *o* adlı, üsttümcenin öznesi ile eşgönderimli olamamaktadır (bkz.(33c))⁵:

- (33) a. Ali [sen eve *gideceğin için*] çok mutlu oldu
b. Ali_i [*adıl_{i/j}* eve *gideceği için*] çok mutlu oldu
c. Ali_i [*o_{j/*i}* eve *gideceği için*] çok mutlu oldu

(32)deki [+uyum] özellikli yapıların hemen hemen hepsinde *adıl* ya da sözlüksel özne bulunabilmektedir. Bununla birlikte -çok sınırlı da olsa- bu yapıların kimilerinde sözlüksel özneye izin vermeyen, sadece *adıla* izin veren yapılar da görülmektedir:

- (34) a. Hırsız_i [*adıl_i* parayı *aldığı gibi*] kaçtı
b. *Ben [*Zeynep beni gördüğü gibi*] kaçtım⁶

-*DIĞI gibi* zarflaştırıcısı dışında da kimi zarflaştırıcılarda söz konusu kısıtlama var gibi görünse de bu kısıtlamalar sözdizimsel değil, kullanımbilimsel düzlemle sınırlıdır:

- (35) a. Ayşe [*adıl* tatile *gideceğine*] evde kaldı
b. *Ayşe [*Zeynep* tatile *gideceğine*] evde kaldı
(36) a. [Tatile *Ayşe* *gideceğine*] ben gittim
b. *[Tatile *adıl* *gideceğine*] ben gittim
(37) a. Adam_i [*adıl_i* *dilediğince*] bağırabilir
b. ?Adam [*ben* *dilediğince*] bağırabilir

Öyleyse [+uyum] özellikli zarflaştırıcılar, özne konumundaki öğeler bakımından ikiye ayrılabilir:

- (38) [\pm *adıl*]-türü zarflaştırıcılar (*diğında*-türü zarflaştırıcılar)
Bu tür zarflaştırıcılarda *adıla* ya da sözlüksel özneye izin verilmektedir (bkz.(33)).

- (39) [+*adıl*]-türü zarflaştırıcılar (*diği gibi*-türü zarflaştırıcılar)
Bu tür zarflaştırıcılarda sadece *adıla* izin verilmektedir (bkz.(34)).

⁵ Söz konusu durumların kuramsal tartışması için bkz. Kornfilt (1987).

⁶ İki tür -*DIĞI gibi* yapısından söz etmek gerekir. Bunlardan birincisinde sözlüksel özne bulunamazken, ikincisinde sözlüksel özne bulunabilmektedir:

- (i) Hırsız_i [*adıl_i* / **Zeynep* parayı *aldığı gibi*] kaçtı
(ii) Adam [*adıl* / benim *yaptığım gibi*] yapmadı

Burada ayrıca kimi zarflaştırıcıların hem [+ADIL]-türü hem de [\pm adıl]-türü ikili görünümünün olduğundan da söz etmek gerekir. Zarflaştırıcılardaki bu farklılaşma uyum biçimbilimi ile sağlanmaktadır:

- (40) a. Funda_i [ADIL_i ders çalışmak için] odasına çekildi
b. Funda [Erkin'in ders çalışması için] radyonun sesini kıstı
- (41) a. Ayşe_i [ADIL_i bizden nefret etmekle birlikte] elbette ölmemizi istemez
b. [Ayşe'nin bizden nefret etmesiyle birlikte] aramızda bir düşmanlık başladı
- (42) a. Adam_i [ADIL_i benimle konuşacak yerde] müdüre çıkmış
b. [Ben adama dava açacağım yerde] o bana dava açtı
- (43) a. Erkin_i [ADIL_i konuşacak gibi] davranmıyordu
b. Erkin [benim konuşacağım gibi] konuşacağını sandı
- (44) a. Funda_i kendini [ADIL_i oraya gidecek kadar] iyi hissetmiyordu
b. Funda [benim yapamayacağım kadar] güzel resimler yapıyor

5. Sonuç

Zarflaştırıcıların özne konumlarında boş kategorilerin sınıflandırılmasında sadece gönderim ilişkileri temel alındığında karşımıza iki tür durum çıkmaktadır:

- (45) Sadece üsttümecenin öznesine eşgönderimli boş kategoriler
a. Ali_i [Ø_i eve gidince] çok şaşıracak
b. Ali_i [Ø_i eve giderek] zaman kaybetti
c. Ali_i [Ø_i kitabı aldığı gibi] arkadaşına gitti
- (46) Üsttümecenin öznesine ve başka bir öğeye eşgönderimli boş kategoriler
Ali_i [Ø_{ij} eve gittiğinde] ağlıyordu

Ancak (45a-c) yapılarını sadece gönderim ilişkileri bakımından değil, özne konumlarında yer alabilmesi olası öğeler bakımından değerlendirdiğimizde (a)daki tümceciğin (b) ve (c)den farklı özellikler sergilediği gözlenir. (a) tümceciğinde sözlüksel özne yer alabilirken diğer ikisinde bu olanaklı değildir:

- (47) a. Ali [ben eve gidince] çok şaşıracak
b. *Ali [ben eve giderek] zaman kaybetti
c. * Ali_i [ben kitabı aldığı gibi] arkadaşına gitti

Bu defa, (47b-c) örnekleri arasındaki ayrım netleşmemiştir. Bu ayrım da uyum kategorisi içinde belirginleşmektedir. (47a) türünden yapılarda tümcecik içinde uyum bulunmamaktadır. Ancak (47c) türü yapılarda tümcecik içindeki uyum, üsttümecenin uyumu ile eşdizinli görülmektedir:

- (48) a. Ben_i [Ø_i eve giderek] zaman kaybettim
b. **Ben_i** [Ø_i kitabı aldığım gibi] arkadaşına gittim

Tüm bu ayrımlar, Türkçe öğretiminde hem boş kategori/sözlüksel öge hem de uyum kategorisinin birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Böyle bir sınıflandırma da betimlemeye ADIL/*adıl* ayrımının sokulmasını gerektirmektedir. Buna göre, Türkçe öğretiminde zarflaştırıcıları, sadece ADILA izin veren *arak*-türü zarflaştırıcılar, hem ADILA hem de sözlüksel özneye izin veren *mca*-türü zarflaştırıcılar, hem *adıla* hem de sözlüksel özneye izin veren *dığında*-türü zarflaştırıcılar temelinde ele almanın yararları olacağı açıktır. Öte yandan, bu üç tür dışında sadece *adıla* izin veren *-DIĞI* gibi zarflaştırıcısının da *dığında*-türü zarflaştırıcılardan ayrılan yönü öğretim ortamında vurgulanmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, Ö. (2001). *Evrensel Dilbilgisi çerçevesinde Türkçe öğretimi üzerine bazı uygulama ve öneriler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Brendemoen, B. ve Csató É.Á. (1987). A syntactic analysis of Turkish gerundial clauses with subject control. H.E. Boeschoten ve L.Th.Verhoeven (yay.), *Studies on Modern Turkish, Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics, August 13-15, 1986* (s. 121-135) içinde. Tilburg: Tilburg University Press.
- Çiçek, A. (1994). *Türkçe ortaç ve ulaçlara ilişkin olumsuz aktarım yanlışları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hengirmen, M. (1994). *Almanlara Türkçe Öğretimi: Kuram ve Uygulama*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kennelly, S.D. (1997). Nonspecific external arguments in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları 1997*, 58-75.
- Kornfilt, J. (1984). *Case marking, agreement, and empty categories in Turkish*. Yayımlanmamış doktora tezi, Harvard University.
- Kornfilt, J. (1987). Beyond binding conditions: The case of Turkish. H. E. Boeschoten ve L.Th. Verhoeven (yay.), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the Third Conference on Turkish Linguistics, August 13-15 1986* (s. 105-120). Tilburg: Tilburg University Press.
- Uzun, N.E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.